

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ג, תשי"ב-תשי"ג



האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

חובש ספסל

בספרו של מכס ברוד „גליליי הכבול“ מובא מעשה באפיפיור, שגזר מיתה על חכם, מפני שהקביל, בחיבור שלו, שלא נתפרסם ברבים, את אחד האפיפיורים לעריץ טיבריוס, המחבר מגדיר את החכם הזה „dieser arme Stubengelehrte“ שתרגומו המדויק: מלומד-חדר מסכן. המלה Stubengelehrter הוראתה אדם, שקנה לעצמו את חכמתו בחדר-הלימודים בלבד מבלי שיהא יודע ומכיר את הוויות-העולם וחיי-המעשה. בבואי לתרגם את הפסקה הזאת, ביקשתי לה ערך מתאים ונמצא לי בהגדרה: „אותו חובש-ספסל מסכן“ (עמ' 29). לימים השתמשתי באוחו ביטוי באחד מאמריי. בבואי לתאר מחזה קטן בפדגוגיום העברי בווינה, בשיעורו של ר' אביגדור אפטוביצר, שדרש לפני תלמידיו בדברי-חכמה והם השתוקקו לצאת ולהצטרף להפגנה שברחוב, כתבתי לאמור: „הרחוב רוגש ורועש והם, התלמידים, חובשים בעל כרחם את הספסלים ועיניהם שלוחות בקוצר-רוח אל החלונות ורגליהם מפרכסות לצאת“ („דבר“, גל' 7116).

והנה ראה מכובדי הסופר אי ליטאי להעירני במכתבו על השימוש „חובש-ספסל“, וכך עיקר דבריו: הוא יודע, כמובן, כי השימוש הזה בא לי על דרך המליצה המקובלת: „חובש-בית-המדרש“, ואכן במסכת חגיגה יד ע"א אנו קוראים, לעניין הכתוב בישעיה (ג ז): „לא אהיה חובש —

לא אהיה מחובשי בית המדרש, אבל במסכת שבת קב, ע"ב הגרסה אחרת קצת: „לא אהיה חובש — לא אהיה מחובשי עצמן בבית המדרש; נפירש רש"י: „איני רגיל להיות חובש — חבוש בבית המדרש. והרד"ק בפירושו לפסוק זה בישעיהו מביא גרסה שבמסכת שבת. ולא עוד אלא רבי יצחק מאהרשען בספרו „פרשנדתא — פירוש רש"י על נ"ך" (חלק ב', ישעיה, ירושלים, תרצ"ג) מביא מכתב-יד את פירושו של רש"י בפסוק זה: „לא הייתי מחבושי בית המדרש, כלומר מאלה שחבושים וכלואים בבית המדרש הממיתים עצמם באהלה של תורה". ואחרון אחרון, גם החוקר י. אהרונ'י, בספרו על תורת-החי, שגה במליצה זו והוא קורא סוג מסוים של עופות השם חובשי-קן.

עד כאן דברי מר ליטאי, מכאן ואילך תשובתי לכלל השגתו, שמתוכה אנו למדים, כי לפי שאנו חייבים להחליף את המליצה „חובש בית-המדרש" במליצה מדויקת הימנה „חבוש בית-המדרש", ממילא אין מקום לבנות שימוש „חובש-ספסל".

כראשית-תשובה נאמר: יפה כוחה של הלכה ודיוקה, כוחם של חיים והרגלם יפה ממנו. המליצה „חובש בית-מדרש" היא מושרשת ומורגלת בלשוננו — (וכבר העיר י"א טביוג באסופתו סי' 1381, כי פרסומו של הדרש לדברי ישעיה' בא משום שהובא ברש"י) — ועיוני-חקר, ותהי אמתם באשר תהי, אינם צשויים ואף אינם נועדים לעקרה או לשנותה. אם נאמר להביא דוגמאות-שימושה, ואפילו בדורות האחרונים בלבד, לא נספיק, ודיינו בגדולי הסופרים, כגון י"ג הכותב:

ונתמעטו חבחרים חובשי-בית-המדרש וגלה כבוד
 מדריבישאק" (כף רגל עגל""); או, למשל, מנדלי חמרמו
 לתיקונו של השימוש וכותב: "לאחר שנתפטרתי, בעצם יום
 זה, מבית-רבי שהייתי חבוש שם כל ימות השבוע"
 ("מספר הזכרונות"), אבל בדרך-כלל הוא נוהג כשימוש
 המקובל: "חובש בית-המדרש היית כל ימך וכל
 תורתך בתוך מעיך" ("האבות והבנים"); או: "שמואל, כאחד
 הבטלנים חובשי-בית-המדרש תדבר" ("מאי חנוכה");
 כאן וכאן ניתן להגדרה גוון של שלילה, שהוא לרוב בן-לוואי
 למליצה הזאת. וכן נעזר ש' בן-ציון בשימוש הזה גם
 בתיאור של ההווה, בסיפור מימי ילדותו, לאמור: "וכל לימודי
 אינו אלא בכדי שאהיה נראה כמתמיד ויחשבוני הבריות
 כחובש-בית-המדרש כביכול" ("נפש רצוצה"); גם
 בתיאור של עבר, בסיפור מימי הבית השני: "חיך האב וטפח
 לו לבן טפיחה של חיבה על כתפו, אמר: 'אי חובש-בית-
 המדרש מפוקפק אתה'" ("מגילת חנניה"). וכדוגמאות
 בבלטריסטיקה דוגמאות בפובליציסטיקה. כן, למשל, בר-
 טוביה: "מלחמת החיים של היחיד מישראל נתגברה בשעה
 שמלחמת-החיים של כלל-ישראל נצטמצמה בראיות שכליות
 של חובשי-בית-המדרש מועטים" (רצוצה ויכול").

ואכן מתוך המליצה "חובש בית-המדרש" נצמחה מליצה
 קטנה ממנה: "חובש-ספסל", ואף שימוש מצוי. הרי,
 למשל, יעקב פייכמן הכותב במבוא כתבי ש' בן-ציון: "משחזר
 נשתמר כאן שטרם נפסד, טרם נאכל — על ידי חבישת-
 ספסל ממושכת בבית-המדרש"; או א' שטיינמן הכותב

על כמין פראדוכס: „ומי כעמך ישראל מרבה לקיים ישיבות
 לתלמוד תורה? אלא שדווקא חובשי-הספסלים
 בישיבות לא למדו במישוב אלא במעומד או במהולך“ („מנוחה
 ושמחה“). וכבר יש סימנים לשימוש בביטוי זה שלא לעניין
 ישיבה על ספסל-לימודם אלא לעניין ישיבה על ספסל בעלמא,
 וראה חיים גורי בשירו-המנונו על התמים: „והשמן הטוב
 יִחַרש שנפשו חתומה / וחבש ספסלו הנמוך לרגלי
 החומה“ („המראות והדברים“, „אשרי התמים“). אבל חובה
 היא לזכור, כי בעיקר באה המליצה הזאת כדרך תרגום
 לביטוי השגור באידיש להגדרת אדם העסוק בתלמודו בלבד
 „ער קוועטשט די באנק“, לאמור, הוא כובש את הספסל,
 וכינויו „באנקקוועטשער“ או „בענקעלקוועטשער“, דהיינו —
 כובש-ספסל או כובש-כיסא. השימוש הזה מצוי בספרות אידיש
 לרוב — נסתפק בדוגמה קרובה: נ״י גוטליב מתאר בחור-
 ישיבה שנתגלגל אל בין חלוצים: „א קלויזניק, א קוועטשער
 פון בענקלאך“ (בפואימה „חלוצים“, עמ' 30) — ונעשה שם-דבר
 למבלה-עולם, איש-הבטלה וכדומה. ויש והוא בא כדי להבליט
 ניגוד בין תלמיד נוסח ישן כדרך המסורת ותלמיד נוסח חדש
 כרוח ההשכלה, וכן מספר יעקב ויינברג, כי תרגומו לתלמוד
 באידיש ניתן לקרוא לאנשים שונים: „מתנגדים און חסידים,
 תלמידי חכמים און האלבע עמי-הארצים, מענשן וואס געדענקן
 נאך דעם טעם פון קוועטשן די באנק און אזעלכע
 וואס האבן געטראגן מונדירן פון גימנאזיסטן“
 (יוו״א-בלעטער, כרך כ״ג, חוב' ג', עמ' 354), כלומר, מתנגדים
 וחסידים, תלמידי-חכמים ועמי-ארצות-למחצה, אנשים הזוכרים

עוד את טעם כבישת-הספסל וכאלה שהיו לבושים מדי תלמידי גימנסיה. ויש והביטוי בא כדי להבליט ניגוד בין אנשי-עיר, שאין להם אלא אבק-חדרם, ובין אנשי-כפר, הנושמים חללו של מרחב. וכן, למשל, שלמה ביקל אומר על מישהו, כי הוא „האט אויסגעקוקט גיכער ווי א שטאטישער באנק-קוועטשער אבער נישט ווי דער בעל-בית פון א דארף-פראפינאציע“ (אידישער קעמפער, ערב פסח תש"י). כלומר הוא נראה יותר ככובש-ספסל עירוני ולא כבעל-בית של פרופינאציה כפרית.

לעניין לידתו של הביטוי הייתי קרוב להניח, כי הביטוי „באנק-קוועטשער“ חל בו אותו גלגול של אירוניה, שחל על הביטוי „חובש“, לאמור, כשם שהחובש, שהיה תחילה שוטר¹), נעשה בסופו בטלן, כן גם ה„באנק-קוועטשער“, שהיה תחילה כפרי, שכן בלשון הגרמנית, בייחוד באזור-הדיאלקטים, Quetschbank פירושו כלי-כפריים, כמין מכבש, שבו הם כובשים את הגבינה, נתגלגל לכובש ספסל בית-המדרש. אך ידידי ד"ר עלי איתן העירני על הזיקה לביטוי הגרמני: „די שולבאנק דריקקען“, כלומר ללחץ את ספסל בית-הספר, ועל השמות הגרמניים „פרעססע, קוועטשע“, כלומר מכבש, המורים על בית-ספר מיוחד להתקנת תלמידים מפגרים לבחינות. והדין עמו, שכן הביטוי „די שולבאנק דריקקען“ הוא מצוי

(1) וראה ר"י אלהריוזי: „מכיר יקר תבל ימאן להיות ראש / ויאמר

לא אהי חובש / כי יש לשוט המנת המנה / לא ימצאו לה בומן חובש“
(„ספר הענק“), וחובש ראשון — ממונה ושומר, וחובש אחרון—השם תחבושת.

ביותר, וראיתיו גם באזורי-הדיאלקט, וכן, למשל, בשיר על בית-ספר: „אלס דריטטער גוסטעל דריקקט די באנק אונד רודעל זיטצט אלס פֿירטער מאנג“ (א שלעזכס ביכעל וכו' געריימט ווייע זי איי דער שלעזך אופם דורפֿע שפרעכא, לארתור ונדריך, שוויידיניץ, עמ' 32), ואין הבדל בין „דריקקען“ ובין „קוועטשען“ (עד כדי כך, כי הביטוי „זיך אאוסדריקקען“ כלומר, להביע את עצמו, יש לו את הביטוי „זיך אאוסקוועטשען“, וראה למשל מכתבי לורצינג).

ובאחרונה אומר, כי אפשרות השחוק גרמה גם היא למליצה העברית הנידונית לנו, ו„כבישת-הספסל“ נעשתה „חבישת-הספסל“, באופן ש„כובש-הספסל“ בכף נעשה „חובש-ספסל“ בחיית. חילופי שחוק אלה מצויים, ולא בלבד כטעות הבחור-הסדר, כפי שמצינו, למשל, בספר תפילת נהורא (שקלוב, תקע"ה) שלוש פעמים: „במחבש-הדפוס“ בחיית (ח' ליברמן, קרית ספר, כרך כ"ב, חוב' א), אלא גם ככוונת סופר גדול כמו יל"ג, הכותב על רבנית, „שהתנפלה על המיטה ותחבוש פניה בכרי המיטה“ („כף רגל עגל“), וודאי לא נתחלפה לו כף בחיית אלא מתוך שהתנווד בין המליצה שבגמרא: „וכבושו פניהם בקרקע“ (סנהדרין יט ע"ב ועוד) ובין הכתוב: „טמנם בעפר יחד פניהם חבוש בטמון“ (איוב מ יג).